

Hoe ons gezinsleven
gaat veranderen

Hoe ons gezinsleven gaat veranderen

**Familiestructuren
vanaf de vroege oudheid
naar de toekomst**

Jan Ritman

Dankwoord

Ook dit boek heeft mijn vriend Hans van Alphen weer nauwgezet geredigeerd en van steekhoudende opmerkingen voorzien. Graag maakte ik gebruik van zijn suggestie achter in dit boek een verklarende woordenlijst op te nemen; elk vakgebied hanteert gewoonlijk een specifiek eigen taalgebruik dat voor anderen niet altijd in één oogopslag volledig duidelijk is.

Van de auteur

Engelstalige wetenschappelijke bronnen hanteren woorden en begrippen die niet gelijk zijn aan wat in onze Nederlandse taal gebruikelijk is. Het Engelse woord *family* kan zowel voor gezin als familie gebruikt worden, het Nederlandse taalgebruik hanteert de woorden familie en gezin als aparte begrippen.

Het woord *geslacht* of *seks* gebruiken we specifiek voor onze biologische geslachtskenmerken en met het woord *gender* drukken we aspecten uit van een sexe die cultureel bepaald is: naar sociale, culturele en psychologische betekenissen die aan een geslacht worden toegekend. Beide woorden zijn zoveel mogelijk gebruikt naar ons specifieke taalgebruik of anders is de context van het woord voor iedereen voldoende duidelijk.

Het woord 'slaaf' wordt in de teksten uitsluitend gebruikt als vlotte afkorting voor de term 'tot slaaf gemaakte' (*enslaved*), om te benadrukken dat iemands status als slaaf het gevolg is van de handelingen van anderen en geen typische eigenschap is van de persoon zelf.

Auteur: Jan Ritman

Coverontwerp: Jan Ritman

ISBN:

© J.L. Ritman

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopiën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

INHOUD

Hoofdstuk 1: Proloog	9
De ontwikkeling van het gezinsleven	11
Sedentaire gemeenschappen	12
Sociale revolutie	15
Drie filosofen over het begrip gezin	17
Hoofdstuk 2: Voorwoord	19
Het gezin en dagelijks bestaan	19
Hoofdstuk 3: Het Griekse gezin	25
De Griekse sociale patriarchale hiërarchie	25
Het leven in de Griekse Stadstaat	28
Vrouwen en erfrecht	30
Gezinsdynamiek	32
Geboorte	33
School	38
Het Griekse gezinsleven	41
Het gezin als lijm van de samenleving; sociale cohesie	42
Hoofdstuk 4: Het Romeinse patriarchale gezin	45
Manumissio	46
De rol van vrienden in Rome	48
De Romeinse sociale klassen	49
Buitenlanders	51
Slaven in het oude Rome	55
Het Romeinse huwelijk	55
De 'gewone' vrije burgers	63
Concubinatus	67
Slaven en huwelijk	75
Opvoeding en onderwijs	79
Het gezin als religieuze eenheid	80
Arme en rijke vrouwen	83
Verandering van het idee over het huwelijk	85

Hoofdstuk 5: Het Middeleeuwse gezin	91
De feodale structuren van de middeleeuwen	96
Het gezinsleven in de middeleeuwen	98
Het middeleeuwse huwelijk	101
Opvoeding in de middeleeuwen	107
Dood en rouw in de middeleeuwen	107
Het leven in een laatmiddeleeuwse stad	109
Landbouw en Ambachten in de middeleeuwen	114
Sociale en culturele impact	115
Slaapkamer, bed en bedgenoten	116
Middeleeuwse bloei door een veranderend klimaat	120
Hoofdstuk 6: Het gezin tijdens de Industriële Revolutie	123
Inleiding	123
Urbanisatie en veranderende gezinsrollen	125
Het 'bourgeoisie ideaal'	126
Kinderen	129
Wonen, gezondheid en zorg	130
Het huwelijk	133
Sociale en psychologische aspecten	135
Het leven in sloppenwijken en verpaupering	136
Arbeiderslonen	138
Ontstaan en bloeitijd van de vakbonden	139
Karl Marx	141
Spanningen in de Industriële Periode	143
Hoofdstuk 7: Het gezin in de 20e en 21e eeuw	145
Weduwschap en relationele heroriëntatie	149
De vrouwenbeweging en gezinsveranderingen	152
Onderwijs en Arbeidsparticipatie van vrouwen	153
De huishoudelijke verdeling	155
Femicide en mascicide	156
Tradwives	160
Een uniform beeld van de man	162
Het klassieke traditionele gezin	167
Scheiden	173

Hoofdstuk 8: Alternatieve gezinsvormen	177
De Surinaamse buitenman	180
Wetenschappelijk duiding van non-monogame relaties	182
Allo-parenting	184
Jaloezie	189
Veranderingen van rolpatronen in de 21e eeuw	190
Moderne toekomstige gezinsvormen	194
Samenwonen zonder liefdesband	195
Hoofdstuk 9: Globalisering en migratie	201
Een wereld in beweging	201
Een wereld zonder vaste grenzen	201
De economie van migratie: van kans tot kwetsbaarheid	203
Culturele kruispunten: diversiteit als kracht én uitdaging	203
De politiek van migratie	205
De menselijke kant van globalisering	206
De toekomst van het gezin	208
Toekomstscenario's	210
De toekomst van verbondenheid	211
Seksualiteit en menselijke ervaring	214
Hoofdstuk 10: De herontdekking van vriendschap	217
Een stille revolutie	218
De betekenis van vriendschap	219
De ethiek van nabijheid	219
Soulmates	220
Het concept van 'de enige ware'	222
Vriendschap in een geïndividualiseerde samenleving	224
Friends with benefits	226
Hoofdstuk 11: Liefde als basis voor gezinsvormen	229
Een neurobiologische- en psychologische verkenning	229
Het 'ouderwetse gezin'; een overzicht	235
Het ideale klassieke gezin als emotionele vervulling	237

Hoofdstuk 12: Bewust alleenstaand moederschap	243
De activistische kijk op eenouderschap	243
Overleven	244
Het hedendaagse equivalent	245
Recht op twee ouders?	246
Psychische gevolgen van solo-ouderschap	247
Hoofdstuk 13: Is er een toekomstbeeld voor gezinnen?	249
Diversiteit	250
Ontplooiing	251
Etniciteit	251
Hoofdstuk 14: Einde van het gezin?	253
Het einde van het gezinsmodel?	253
Is een relatieloze (gezins)samenleving mogelijk?	254
Zijn mannen de verliezers van de feminisering?	255
De problematiek van het daten	257
Emotionele onvolwassenheid	259
Situationships	263
Hoofdstuk 15: Aletta Jacobs en het vrije huwelijk	269
De erfenis van Aletta Jacobs	269
Joke Smit en Anja Meulenbelt	266
Genealogie van seksuele vrijheid	271
Aletta Jacobs en het vrije huwelijk	272
Tot slot	274
Addendum	277
Index	277

1 Proloog

Dit boek gaat kortweg over soorten gezinnen. Hét gezin bestaat niet; het begrip gezin is momenteel veel te globaal en te divers geworden. Maar voor we ons in het begrip *gezin* gaan verdiepen, allereerst: wat betekent nu precies 'leven binnen een gezin?' Dat is in deze tijd een niet zo gemakkelijke vraag; maar dat was het bijvoorbeeld in de Romeinse tijd ook al niet.

Gezinsleven verwijst in principe naar sociale en emotionele relaties die bestaan binnen de eenheid van een gezin. Dit omvat niet alleen de directe relaties tussen ouders en kinderen, maar ook die in bredere familiebanden. Er bestaat momenteel zelfs een 'recht op gezinsleven'. Dit recht is onder art. 8 vastgelegd door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. En zoals daarin staat komt dit recht iedereen toe, maar is het voor de bescherming van dit recht van essentieel belang dat er sprake is van een bepaald *gezinsleven*. Dat veronderstelt dat er een eenduidige definitie moet bestaan over wat gezinsleven nu precies inhoudt. Het Hof spreekt over gezinsleven als er tussen personen daadwerkelijk sprake is van een 'nauwe persoonlijke betrekking'. Waarbij het van belang is dat per casus zorgvuldig wordt gekeken naar bestaande feiten en dat rekening wordt gehouden met het feit dat het begrip gezinsleven geen statisch begrip is, maar een dynamisch begrip dat voortdurend aan verandering onderhevig is. Dit is een belangrijk uitgangspunt, want het verdrag is in 1950 van kracht geworden. In die periode was het gezinsleven nog vrijwel beperkt tot traditionele gezinsvormen: heteroseksueel, monogaam levend en wettig gehuwde echtparen met uit die relaties geboren eigen kinderen of adoptiefkinderen.

Wat was het geval: drie decennia na de ondertekening van het Verdrag van Rome liep de Belgische *Alexandra Marckx* tegen een probleem op: ze voelde zich ernstig gediscrimineerd. Alexandra was een bewust ongehuwde moeder; haar 'geuzennaam' was rond 1977 *BOM*-moeder, een term die staat voor Bewust Ongehuwde Moeder. Bij de geboorte van haar kind kwam ze tot de ontdekking dat ze haar kind eerst nog moest

erkennen om de afstammingsband wettelijk vast te stellen, terwijl een gehuwde moeder dat geheel niet behoefde te doen. Dit latere zogenoemde 'beroemde' *Marckx arrest* legde daarna ten eerste wettelijk vast dat het begrip gezinsleven al ruim tot verdere ontwikkeling was gekomen. En ten tweede dat naar het oordeel van het Europese Hof een traditionele gezinsvorm daarom niet meer louter als gangbare maatstaf en voorbeeld kond worden gesteld, maar dat er rekening gehouden diende te worden met het feit dat er inmiddels al modernere gezinsvormen waren ontstaan dan het vroegere traditionele gezinsmodel. Intussen is officieel vastgesteld dat in ieder geval gesproken kan worden dat louter door geboorte tussen een (biologische) moeder en haar kind een 'gezinsleven' ontstaat.

Het nieuwe BOMmoeder-ideaal hield in dat sommige vrouwen bewust kozen als alleenstaande vrouw kinderen te krijgen en op te voeden. En wel in een tijd dat dit maatschappelijk uitzonderlijk en stigmatiserend was. Vooral in de tweede feministische golf die vanaf de jaren '60/'70 in Nederland speelde, werd alleenstaand moederschap door sommige vrouwen gezien als uitdaging met traditionele rollen en sociale verwachtingen. Deze keuze had ook een politiek-emancipatorische laag: het doorbreken van de sociale norm dat een kind expliciet '*uit een huwelijk*' moet voortkomen. Een grote doorbraak die na acht eeuwen zorgde dat het krijgen van kinderen niet meer persé relatie of huwelijksgebonden behoefde te zijn. BOM-moeders waren vaak onderdeel van bredere feministische discussies over autonomie, gezinsstructuren en genderrollen. Hun keuze was niet alleen persoonlijk, maar kon ook politiek geladen zijn. Later komt deze gezinsvorm met inmiddels modernere vormen van éénouderschap in een apart hoofdstuk aan de orde.

Maar terug naar het verdrag van het EHRM, dat niet alleen een verdrag vaststelde tot bescherming van de rechten van de mens, maar ook de bijbehorende fundamentele vrijheden: zoals het recht op familieleven, waarbij werd uitgegaan van een kerngezin: ouders en minderjarige kinderen. De hedendaagse werkelijkheid van migratie is dat gerekend moet worden met aanvragen voor een verblijfsvergunning op basis van gezinshereniging; al wil de huidige politiek daarin drastische beperkingen stellen. Alleen wanneer duidelijk kan worden gemaakt dat er sprake is van buitengewone banden tussen ouders en hun volwassen kin-

deren of tussen broers en zussen, wordt toepassing van dit recht ver-ruimd. Het Hof vond dat er geen sprake kon zijn van gezinsleven tussen ouders en hun volwassen kinderen of tussen volwassen broers en zussen, tenzij 'bijkomende elementen van afhankelijkheid' aangetoond kunnen worden die meer inhouden dan normale emotionele banden. Deze bijkomende elementen kunnen verband houden met gezondheid of met duidelijke financiële of materiële afhankelijkheid.

De ontwikkeling van het gezinsleven

Hoe ontwikkelde zich het gezinsleven door de eeuwen heen: het gezinsleven van de eerste mensen op aarde, die al ongeveer 2,4 miljoen jaar geleden onze aardbol gingen bevolken? Op een bepaald moment als jagersverzamelaars, met het kenmerk van kleine, nomadische groepen van ca. 10 tot 30 personen. Ze woonden samen in grotten of holen, soms geheel overdekt en soms half overdekt. Hun samenlevingsvorm kende promiscue sociale structuren en bracht daardoor onduidelijke bloedverwantschappen met zich mee. Hun hoofddoel van samenleven was heel basaal: elkaar voeden, beschermen, warm houden en zich voortplanten. Deze periode duurde tot ongeveer de Neolithische revolutie van rond 10.000 v. Chr. De kenmerken daarvan markeerden de overgang van jagen en verzamelen naar meer systematische landbouw en de vorming van kleinere polyamorische samenlevingen waarin amoureuze relaties bestonden tussen meerdere groepsleden. Het simpele feit dat een vrouw vaak met meerdere mannen ging samenleven was het gevolg van een grotere kwetsbaarheid van vrouwen. Heel pragmatisch was de mentale redenatie dat hun primaire partner wel eens vroegtijdig kon komen te overlijden door een roofdieraanval of in de strijd met andere vijandige groepen sneuvelde. Later in een overwegend agrarische samenleving bleek bescherming en samenwerking toch nog steeds heel essentieel, zodat zich een enigszins gelijkvormig beeld met de holensamenlevingen aftekende. Men spreekt daarbij van *partible paternity*: deelbaar vaderschap. Een fenomeen dat cultureel is bepaald en uitgaat van de pragmatische wetenschap dat monogamie niet de enige menselijke strategie is, maar één van meerdere en dat onder bepaalde omstandigheden goed werkt. Kort samengevat draait het steeds om overleving, bescherming en bestaanszekerheid in een onzekere wereld. Zonder moderne gezondheidszorg, sociale voorzieningen

of de vaste rechtsbescherming van onze tijd, kon in de oudste tijd het verlies van één partner (door oorlog, ziekte, jacht, conflicten) direct levensbedreigend worden. In veel oude samenlevingen waren vrouwen en moeders in het bijzonder economisch en fysiek kwetsbaar: zwangerschap, bevalling en zorg voor jonge kinderen maakten vrouwen tijdelijk minder mobiel en meer afhankelijk van anderen. De natuur gaf vrouwen zelfs een sterke impuls om daarbij optimale omstandigheden te zoeken voor de geboorte van een kind. Dat was reden dat in sommige culturen een vorm van meervoudige partnerschap voorkwam: bijvoorbeeld polyandrie of sociaal erkende meerdere seksuele partners. Dat kon per geval verschillende functies hebben, maar meestal was dat basale bescherming en veiligheid. Feit is ook dat als meerdere mannen zich in zo'n geval sterk verbonden voelen met een vrouw (en haar kinderen) het de kans vergroot op fysieke bescherming tegen vijanden of rivalen. Voedselzekerheid in jagersverzamelaars- of landbouwsamenlevingen betekende dat het hebben van meerdere volwassen mannen vaak een veel betere toegang gaf tot voedsel, land of vee. Gedeeld vaderschap, dat logisch ook paternale onzekerheid met zich meebracht, had als groot voordeel dat meerdere mannen dachten dat ze (mogelijk) de vader van een kind waren en daardoor eerder bereid waren te investeren in dat kind. Dat verhoogde de overlevingskansen van moeder en kind natuurlijk met sprongen. Rond zwangerschap en borstvoeding waren vrouwen extra afhankelijk, zodat een netwerk van mannen (en familie) moest fungeren als sociaal vangnet. Met andere woorden: gangbare huwelijkssystemen zijn vrijwel altijd aanpassingen aan een economische en ecologische realiteit.

Sedentaire gemeenschappen

Vanaf ongeveer 8.000 v. Chr. ontstonden voor het eerst sedentaire, vaste gemeenschapjes in het gebied tussen de rivieren de Tigris en de Eufraat, met in het zuidelijke deel *Soemer* en in het centrale deel *Akkad*. *Asyrië* in het noorden en later *Babylonië* met de stad Babylon in het zuidelijke deel. Samen werden deze gebieden soms aangeduid als: "Het land van Sumer en Akkad". De Grieken noemde het land Mesopotamië, *land tussen de rivieren*. Deze vruchtbare aangeslibde gebieden hadden als gemeenschappelijk kenmerk de ontwikkeling van landbouw in permanente nederzettingen. Dit resulteerde in nieuwe veranderde familie-

verbanden met complexere sociale structuren en groeiende hiërarchische gezinsvormen. Rond ongeveer 6.000 v. Chr. veranderden de eerste steden in Mesopotamië en Perzië langzamerhand van origine. De vroegere volkomen sociaal gelijkwaardige jagersverzamelaars-samenlevingen veranderden op den duur definitief in meer hiërarchische samenlevingen. Deze grote veranderingen bepaalden meer en meer het toekomstige beeld. In de jagersverzamelaarsgroepen en de vroege landbouwdorpen was de taakverdeling meestal heel flexibel; ieder droeg naar vermogen bij aan de gemeenschap. Met het ontstaan van de steden veranderde dit al snel, hoewel vrouwen nog wel steeds een groot deel van het voedsel leverden en de kinderen leerden mee te doen door deelname aan het geheel; het weinige wat men bezat werd gedeeld. Toen de steden zich definitief ontwikkelden werd land, vee en opslag van graan uiterst belangrijk, waardoor ongelijkheid haar intrede deed. Tegelijkertijd kregen familie en afstamming een meer economische betekenis en dit werkte meestal in het voordeel van mannen. Ook de rol van vrouwen veranderde economisch: ze bleven weliswaar actief in landbouw, maar sloegen ook de weg in naar textielproductie, voedselverwerking en handel. Daarnaast werkten veel vrouwen ook in de tempel- en paleis-economieën als weefsters, bierbrouwers en priesteressen. Dat het in bepaalde geloofskringen nog steeds voorkomt dat vrouwen geen actieve rol als priester, predikant, ouderling of diaken kunnen bemachtigen, ligt bepaald niet aan de eerste praktijken van de oudheid. Hoewel de hoogste bestuurlijke en religieuze functies toentertijd toch vooral door mannen werden bezet. Duidelijk is dat de rol van vrouwen en kinderen langzamerhand veranderden en nieuwe sociale normen en waarden gingen ontstaan rondom het gezin. Deze ontwikkeling laat zien hoe de sociale structuren en gezinsvormen door de tijd heen zijn geëvolueerd: van de vroege, flexibele samenlevingen naar meer gestructureerde en hiërarchische gezinsvormen. Ontwikkelingen die zich niet steeds gelijkvormig manifesteerden. Het is ons bekend uit een bijbelse vertelling, dat Abraham in Ur niet als nomade begon, maar als inwoner van een stedelijke omgeving. Zijn nomadische bestaan begint pas met Gods roeping om zijn land en familie te verlaten. Ur (der Chaldeeën) was in het 2e millennium v. Chr. een welvarende handelsstad en dankzij irrigatie een centrum van landbouw. Maar ook een stad met een religieus centrum en de beroemde massieve witte tempel van de Sumerische

maangod Nanna: *Ziggurat*; niet echt een plaats waar de joodse God JHWH werd aanbeden. De stad is werkelijk oeroud en gaat terug tot de laatste fase van het Neolithicum, het vroege vierde millennium v. Chr. Het klimaat was destijds vochtiger dan momenteel en ook het zee-niveau schijnt toen hoger te zijn geweest. Verhalen in het OT vanaf Genesis 12 duiden Abraham als een semi-nomadische veehouder. Hij trok met schapen, geiten, runderen en tenten met een uitgebreide huishouding weg uit Ur en verbleef tijdelijk bij Sichem, Bethel, Hebron en de Negev, en zelfs enige tijd in Egypte. Hij bezat nauwelijks grond; het enige stuk land dat hij volgens Genesis kocht is de grot van Machpela als familiegraf.

Heel opmerkelijk is te vermelden dat de jagersverzamelaarscultuur bijna 99% van de tijdlijn tot heden in beslag heeft genomen!

In principe is elk gezin autonoom. Echter een belangrijke inmenging in de autonomie van gezinslevens is steeds de mate van toezicht van samenleving en maatschappij 'achter de voordeur'. In de loop der tijd hebben achtereenvolgens Kerk, wetgeving, scholen en hulpverlening steeds meer hun invloed laten gelden op het primaat van het gezinsleven en zo langzamerhand ook steeds meer gezinstaken naar zich toe kunnen trekken: een verschuiving van autonomie naar toezicht, van traditie naar expertise, van vertrouwen naar controle en van privésfeer naar publieke verantwoordelijkheid. Met andere woorden: het primaat van het gezin is niet verdwenen, maar voorwaardelijk geworden. De kerkelijke leer bepaalde vroeger wat goed ouderschap en juiste gezinsvormen waren. Catechese, zondagsscholen en biecht fungeerden als correctiemechanismen op gezinspraktijken. Ouders werden geacht hun kinderen te vormen volgens kerkelijke normen. Niet gehuwde kinderloze geestelijken werden gezien als experts in opvoeding, moraal en relaties, met als gevolg dat een gezin minder werd dan een autonome morele eenheid. De Staat bepaalde dat opvoeding en vorming niet langer exclusief een gezinsaangelegenheid kon zijn en kende zich het recht toe in te grijpen bij een onvoldoende opvoeding en reguleerde ook nog huwelijk, scheiding, gezag en de omgang tussen echtelieden. Zij greep ook in bij verwaarlozing en het toebrengen van emotionele schade. De zorg voor kinderen en ouderen werd (en wordt) dus deels overgenomen door de Staat, met als gevolg: ouderlijk gezag is conditioneel en toetsbaar ge-

worden. De scholen werden van oorsprong gezien als een verlengstuk van het gezin, maar zijn verworden tot een normatieve actor: scholen dragen expliciet maatschappelijke normen over (diversiteit, gelijkheid, seksuele vorming) en rapporteren zonodig aan instanties. Leerkrachten werden experts, wier pedagogisch oordeel zwaarder kon wegen dan dat van ouders. De hulpverlening muteerde van ondersteuning naar regulering en gezinsproblemen werden geherdefinieerd als stoornissen of risico's. Er kwamen interventieprogramma's, voorgeschreven en gemonitorde opvoedstijlen. Gedwongen hulp was bij de hand en vrijwilligheid vervaagde bij zorgsignalen. Professionals nemen beslissingen die vroeger expliciet bij ouders lagen. Met als gevolg: een gezin wordt vaak object van beleid en zorg; zeker als er problemen ontstaan. Op dit moment kan een kind in het belang van zijn veiligheid op basis van vrijwilligheid uit huis worden geplaatst om door anderen opgevoed te worden, maar kan een kinderrechter ook overgaan tot een gedwongen uithuisplaatsing, waaraan de ouder(s) verplicht zijn mee te werken; gelukkig wel goed onderbouwd.

Sociale revolutie

In de jaren '60 van de vorige eeuw diende zich in studentenkringen, gewoonlijk broedplaatsen van veranderingen, het fenomeen aan van een heuse seksuele revolutie met het communemodel als basisvorm van een leefgemeenschap met promiscue elementen: vrije liefde genaamd. De nog steeds wat ouderwets behoudende en soms zelfs preutse samenleving van die tijd beschouwde het als een anomalie, een afwijking die weer zou overgaan. Waarschijnlijk niet wetende dat het miljoenen jaren onze meest basale vorm van samenleven is geweest. En ze ook niet konden vermoeden dat in de verre verte geheel andere vormen van het gedachtegoed terug zouden keren in het fenomeen van polyamorische leefvormen die nu in onze 21e eeuw zijn binnengedrongen.

De eerste Christengemeente rond het jaar 30 n. Chr. had ook een duidelijke, maar beperkte, communevorm; "men deelde alles en niemand had gebrek" zegt de bijbel in het boek Handelingen. Althans, hier betreft het materiële zaken: in een pure commune waar werkelijk alles wordt gedeeld, vervagen en verdwijnen begrippen 'mijn man' en 'mijn vrouw'.

De huidige trend is het opzetten van woon- en leefgemeenschappen met duidelijke kenmerken, die een synthese vormen tussen eenzaam alleen-zijn en zorgbehoefte in een oudere tochtige woning blijven wonen, versus in een intergenerationele woonvorm participeren achter een eigen voordeur met mogelijkheden tot begeleiding en zorg. Kortom: er vinden voortdurend mutaties van het leven in sociale verbanden plaats en het proces daarvan verloopt van verjonging van de bevolking, hernieuwde inzichten, stijlperiodes en utopische vergezichten naar déjàvu momenten.

Dit alles gaan we in dit boek ontdekken aan de hand van de een aantal belangrijke ijkpunten: het Griekse gezinsleven, het Romeinse gezinsleven, het middeleeuwse gezinsleven, het gezinsleven tijdens de Industriële Revolutie, het hedendaagse gezinsleven en het mogelijke toekomstige gezinsleven. Met als afsluiting de herontdekking van vriendschap, de genealogie van vrijheid, de vrije liefde van Aletta Jacobs en hedendaagse nieuwe vormen van eenouderschap en leven met vrienden of samenwonen zonder liefdesband.

Tenslotte: In mijn opinie zijn de oude filosofen (met name Socrates, Plato, Aristoteles, de Stoïcijnen e.a.) nog steeds van groot nut in ons huidige gedachtegoed. Ze vormen niet alleen de basis van het westerse denken, maar bieden ook praktische handvatten, levenslessen en een spiegel voor onze hedendaagse problemen. De praktische levensfilosofie van de stoïcijnen zijn populairder dan ooit. Ze leren ons te focussen op wat we kunnen controleren en emotionele veerkracht te ontwikkelen in een stressvolle complexe wereld. Maar ook de ethische en politieke fundamenteën, zoals vragen over wat een *goed leven* inhoudt of hoe een rechtvaardige samenleving moet worden bestuurd, zijn nog steeds actueel. Het denken van Plato en Aristoteles over deugden en staatsinrichting beïnvloedt nog steeds ons politieke en ethische debat. Maar de oude filosofen leren ons beslist niet *wat* we moeten denken, maar wel *hoe* we moeten denken. De Socratische methode (kritische vragen stellen en aannames onderzoeken) is nog steeds essentieel en hun reflecties fungeren als een spiegel waarmee we de aannames en waarden van onze eigen tijd kunnen herkennen en kritiseren. Ze helpen ons om afstand te nemen van directe problemen en in een breder perspectief te denken. Niet te vergeten: de overgang van mythisch denken naar rationeel onderzoek door de oude Grieken legde de basis voor de moderne weten-

schap en logica. Kortom, de antieke filosofie is m.i. geen verouderd curiosum, maar een levende bron van wijsheid die ons helpt bij het navigeren door de 21e eeuw. In dit boek komen ze op verschillende momenten aan het woord.

De godin Hera wordt vaak met een pauw afgebeeld
vanwege de symboliek van Trots, Ijdelheid en Alziendheid.

Drie filosofen over het begrip gezin

“Een gezin (oikos) is de basiseenheid van het samenleven: een natuurlijke gemeenschap die ontstaat uit primaire relaties zoals ouder-kind en partnerrelaties. Het gezin is een teleologische eenheid: het heeft een doel: namelijk het mogelijk maken van een goed en deugdzaam leven, en het vormt de eerste stap richting de bredere politieke gemeenschap (de polis)”.

De Griekse filosoof Aristoteles; 4e eeuw v. Chr.

“Een gezin is geen louter natuurlijke eenheid, maar een ethische instelling waarin individuen zichzelf pas werkelijk als morele personen ontwikkelen. Het gezin is de eerste sfeer van ethisch leven: gebaseerd op liefde, wederkerigheid en niet-contractuele verbondenheid. Het staat tegenover de burgerlijke maatschappij, waar vooral eigenbelang en contracten domineren”.

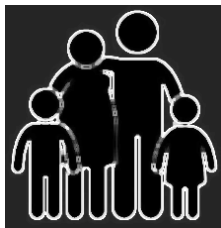
De Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel; 18e eeuw n. Chr.

“Een gezin is geen abstracte eenheid of contractuele relatie, maar een netwerk van concrete, asymmetrische verantwoordelijkheden waarin kwetsbaarheid centraal staat”.

De humanist Joan Tronto; 21e eeuw n. Chr.

2 Voorwoord

Het gezin en dagelijks bestaan

Het gezin in het dagelijks bestaan is misschien het beste als een historiografisch verhaal te beschrijven. Daarin vormt een gezin zonder meer één van de basale bouwstenen van de samenleving en is daarnaast in de sociale en historische wetenschappen ook een gewild centraal studieobject. Het gezin is

ook als een boom waarvan zijn takken alle kanten op zullen gaan groeien, maar uiteindelijk toch maar één wortel blijkt te hebben. De bekende 19e-eeuwse filosoof *Friedrich Nietzsche* omschreef het dieper: "In het gezinsleven is liefde de olie die wrijving verzacht, het cement dat dichter bij elkaar bindt en de muziek die harmonie brengt."

Wat we inmiddels weten over gezinsstructuren kreeg pas langzaam bekendheid in de jaren vijftig van de vorige eeuw; mede door de vele demografische studies en het gezinsonderzoek in Europa kreeg dit krachtige impulsen. In de jaren zeventig en tachtig had dit veld de mogelijkheid uit te groeien dankzij de invloed van de zogenaamde *Annales-school*, een stroming binnen het vakgebied van de historiografie. Deze stroming legde de nadruk op analyses van demografische, sociale en economische transformaties, in plaats van zich uitsluitend te richten op politieke gebeurtenissen en waarin het dagelijks leven centraal werd gesteld. Belangrijke auteurs als de Franse historicus *Le Goff* en de Franse filosoof, historicus en socioloog *Michel Foucault* onderzochten o.m. thema's als mentaliteit, seksualiteit en kindertijd. Hun werk benadrukte dat geschiedenis niet alleen over koningen en oorlogen gaat, maar ook over hoe gewone mensen leven, liefhebben, denken en hun kinderen opvoeden. Het was Le Goff die het idee introduceerde van collectieve mentaliteiten. Hiermee bedoelde hij de gedeelde denkpatronen, symbolen en waarden die hele samenlevingen vormden, vaak zonder dat individuen zich daarvan bewust waren.

In zijn werk over de middeleeuwse tijdsbeleving bijvoorbeeld liet hij zien dat het begrip *tijd* niet werd ervaren als lineair of rationeel (zoals in onze moderne wereld), maar als religieus gestructureerde tijd. Dat

wil zeggen de tijd die de kerkelijke dagritmes volgden: de klokken van de kerken en kloosters, de formuliergebeden en de feesten van de Kerk. Voor Le Goff waren mentaliteiten geen oppervlakkige gebruiken, maar traag veranderende structuren die eeuwenlang het wereldbeeld van mensen bepaalden. Zo maakte hij de weg vrij voor een geschiedenis van het ‘onbewuste collectief’: hoe samenlevingen zichzelf gingen begrijpen en reproduceren.

Foucault benaderde de geschiedenis weer radicaal anders. Hij ontmaskerde het vaste idee dat de westerse samenleving eeuwenlang over seksualiteit zou hebben gezwegen; zeker tijdens de middeleeuwen. Integendeel, vanaf de 17e eeuw werd seks namelijk steeds intensiever gereguleerd, maar dan wel door de kerken, de Staten en wetenschappers. Waarbij seksualiteit steeds meer een discours werd van macht: door te spreken, te registreren en te normeren. Hij legde verbanden tussen seksualiteit, kennis en macht, want wie sprak er destijds over seks? Niet de burger: het waren vrijwel alleen artsen, ongehuwde priesters en rechters. Zij hadden zich de autoriteit toegeëigend te bepalen wat ‘normaal’ of ‘afwijkend’ was. Daarmee plaatste Foucault seksualiteit in het centrum van de moderne subjectvorming: hoe individuen zichzelf leerden zien en reguleren via sociale normen. Zijn analyse beïnvloedde niet alleen de geschiedschrijving, de sociologie, maar ook later de genderstudies en de *queer theory*. Een theorie die leert dat gender en seksualiteit niet vaststaan of ‘voorgeprogrammeerd’ zijn, maar door mensen en cultuur zelf worden gevormd. Dat iedereen het recht heeft om zichzelf te zijn, zonder in hokjes geduwd te worden.

Beide denkers besteedden ook aandacht aan de manier waarop samenlevingen door de eeuwen heen met kinderen omgingen. Le Goff liet ons zien dat de middeleeuwse kindertijd niet als een aparte levensfase werd gezien. Kinderen werden gezien als “onvolwassen volwassenen” en traden al vroeg toe tot het werkende en religieuze leven. Pas vanaf de late middeleeuwen ontstond een groeiende zorg voor onderwijs en opvoeding. De filosoof Foucault analyseerde hoe instituties zoals scholen, weeshuizen en later psychiatrische instellingen kinderen vormden tot gehoorzame burgers. De kindertijd werd zo object van disciplineren: gedrag, seksualiteit en leervermogen werden geregistreerd en bijgestuurd. Hieruit blijkt dat een kindertijd geen biologische, maar een his-

torische categorie is: hoe we kinderen zagen en nu zien verandert met het soort samenleving. Een samenleving waarin het gezin al eeuwen de plek is waar afkomst, etniciteit en economische erfenis samenkomen en waar de primaire sociale organisatie zichtbaar wordt. Historisch gezien ontwikkelden families hoofdzakelijk strategieën om bezit te behouden en sociale posities veilig te stellen. In het *Ancien Régime*, de politieke en maatschappelijke organisatie van het Franse koninkrijk zoals die bestond in de vroegmoderne tijd, werden huwelijken heel zorgvuldig gearrangeerd. Soms bleven kinderen ongehuwd en gingen daarna familiegestuurd als geestelijke of kloosterling door het leven; alleen maar om op die manier het familiebezit niet te laten versnipperen. In die tijd kon armoede nog een heuse belemmering vormen voor een huwelijk. In sommige regio's waren huwelijken zelfs wettelijk verboden voor wie onvoldoende middelen had.

Vanaf de 17e eeuw zien we dat de bevolking hoofdzakelijk door verbeterde hygiëne en medische vooruitgang gestaag groeide. De latere Industriële Revolutie veroorzaakte in Noord- en Zuid-Europa een grote migratie tussen de steden, waardoor weer een snelle bevolkingsgroei op gang kwam. Helaas zorgden in de 20e eeuw de Spaanse griep en beide wereldoorlogen weer voor een enorme sterfte. Nederland was geen strijdend land in WO1, waardoor de directe oorlogsterfte laag bleef, maar de aanwezigheid van vluchtelingen en de grensbeveiliging zorgden voor eigen, zij het beperktere, slachtoffers. Het aantal slachtoffers van WO2 wordt voor Nederland geschat op een aantal van 225.000 à 240.000, die weer werden 'aangevuld' door de opvolgende zogenaamde *babyboom* van de jaren 1945 en 1946. Helaas stagneerde die groei in de 20e eeuw weer in Europa, wat ook voor ons land gold. Vergrijzing en bevolkingskrimp zijn sindsdien vaste centrale thema's geworden, hoewel het gebrek aan bevolkingsaanwas hier nog grotendeels wordt gecompenseerd door migratie.

Migratieaanwas (immigratie minus emigratie) en geboorteaanwas (geboorte minus sterfte, of de 'natuurlijke aanwas', zijn beide componenten van totale bevolkingsgroei, maar momenteel is in Nederland de migratieaanwas de primaire drijfveer: de natuurlijke aanwas is te klein of negatief, wat betekent dat er te weinig kinderen geboren worden vergeleken met het aantal sterfgevallen. Migratie zorgt wel voor een netto

toename van de bevolking, terwijl geboorteaanwas vaak in evenwicht is of de groei zonodig juist afremt. Een probleem dat zich al sinds het millenniumjaar zodanig voortzet dat het zonder aanpassing voor een groot probleem gaat zorgen. In Italië is 24% van de bevolking al ouder dan 65 jaar en daardoor moesten 2600 kleuter- en lagere scholen sluiten; het land kent inmiddels vele spookstadjes. Het Nederlandse percentage ouderen boven de 65 jaar is in Nederland momenteel nog 20,8%.

Een grote omslag 'overviel' ons gezinsmodel vanaf de 19e eeuw: het patriarchale gezinsmodel kwam onder druk te staan door democratisering en vrouwenemancipatie. Vrouwen kregen stemrecht, toegang tot onderwijs en arbeidsmarkten. De overgang van uitgebreide gezinnen naar kerngezinnen werd in die eeuw versterkt door onze industrialisatie en verstedelijking. Het verschil is goed te zien in Latijns-Amerika, waar uitgebreide gezinnen nog steeds de hoofdmoot vormen vanwege een geheel andere ontwikkeling: terwijl in Europa het kerngezin nog steeds domineert; maar voor hoe lang nog? In Latijns-Amerika is solidariteit een 'must', doordat het alles vervangt wat de Staat niet kan leveren, zoals onderwijs en zorg.

Ons hedendaags bestaanspatroon verandert momenteel heel snel. Ook onze maatschappij en samenleving gaan (dus) veranderen en diverse nieuwe gezinsvormen zijn inmiddels al mede hierdoor ontstaan of zullen nog ontstaan. Eenoudergezinnen, samengestelde gezinnen, regenbooggezinnen (homoseksuele gezinnen), adoptiegezinnen en vrijwillig kinderloze gezinnen. Daarnaast spelen nieuw ontstane *genderidentiteiten* steeds meer een geheel nieuwe, eigen rol: transgenders, mensen wier genderidentiteit niet overeenkomt met het geslacht dat bij de geboorte is toegekend. Non-binair als een verzamelnaam voor genderidentiteiten die buiten de traditionele tweedeling tussen man en vrouw vallen en genderfluïde personen als mensen wier genderidentiteit in de loop van de tijd kan veranderen. Dat daagt beleid en onderzoek uit en hierin loopt Europa voorop in nieuwe wetgeving die genderdiversiteit en gelijkheid erkent.

De *queertheory* is voor menigeen een moeilijk te bevatten waarheid. De meeste mensen denken of houden vast aan het feit dat er biologisch maar twee soorten mensen zijn (mannen en vrouwen) en dat die zich

'horen te gedragen' of verliefd te worden op een bepaalde manier waarmee we al honderden eeuwen leefden. Het is wel volkomen correct dat er maar twee biologische geslachten bestaan, maar de queer theory stelt tegenwoordig toch vragen bij die ideeën en zegt: zijn deze regels wel echt, of hebben we ze als maatschappij zelf bedacht? Volgens de queer theory zijn gender en seksuele voorkeur niet vastgelegd door de natuur of onze genen. Ze hoeven dus niet te passen in vaste hokjes zoals "man", "vrouw", "hetero", "homo", enzovoort. In plaats daarvan benadrukt de queer theory dat iedereen anders is, en dat het oké is als mensen hun eigen manier hebben om hun gender en seksualiteit te beleven. Als we de bibliotheekmetafoor gebruiken wordt het de lezer misschien nog wat duidelijker.

"Stel dat onze samenleving een bibliotheek is. In die bibliotheek staan maar twee boekenrekken, met grote labels erop: 1. Mannen die zich mannelijk gedragen en op vrouwen vallen en 2. Vrouwen die zich vrouwelijk gedragen en op mannen vallen. Iedereen die geboren wordt, krijgt een boekomslag en wordt meteen op één van die twee boekenrekken gelegd. Maar na een tijdje ontdekken sommige boeken dat de verhalen in hen helemaal niet passen bij de omslag: sommige boeken zijn geschreven in een andere stijl dan op hun kaft staat. Andere boeken hebben hoofdstukken uit verschillende genres. Weer andere boeken horen eigenlijk op meerdere planken tegelijk te staan. En enkele boeken passen nergens en willen bij voorkeur zelf een eigen derde rek hebben". De queer theorie zegt niet alleen dat het oké is dat deze boeken anders zijn, nee het zegt: 'Misschien zijn die rekken zelf wel het probleem, waarom doen we alsof er maar twee manieren zijn om verhalen te schrijven en waarom dwingen we elk boek in een vooraf bepaalde omslag? Het is de queer theorie die ook zegt: laat mensen hun eigen omslag kiezen, of er geen hebben en laat nieuwe rekken maken of laat de rekken los en laat verhalen bestaan zoals ze zijn, zonder ze in een categorie te proppen. Kort gezegd: in plaats van de mens op aparte rekken te stoppen, vraagt queer theorie: waarom bestaan die verschillende rekken eigenlijk en wat gebeurt er als we ermee stoppen?

De studie van de positie van het gezin in het dagelijks leven leert dat bevolkingsgroei- en krimpprocessen multicausaal zijn: dat wil zeggen dat er meerdere oorzaken voor deze processen zijn aan te wijzen. Dat

vergrijzing grote gevolgen heeft voor samenlevingen en dat gezinsvormen divers zijn en historisch evolueren is de meeste mensen wel bekend. Het gezin is zowel een spiegel van sociale structuren als een motor van verandering. Door de eeuwen heen heeft het zich aangepast aan economische, culturele en politieke contexten. In de hedendaagse samenleving zien we een pluraliteit aan gezinsvormen en genderrollen, maar tegelijk ook blijven de hardnekkige ongelijkheden bestaan. De uitdagingen van de 21e eeuw liggen in het verkleinen van sociale ongelijkheid, het omgaan met vergrijzing en het erkennen van diversiteit. Hiervoor zijn niet alleen beleid en wetgeving nodig, maar ook actieve betrokkenheid van alle burgers. Het gezin is een fundamenteel begrip binnen de sociale wetenschappen en een complex concept met vele betekenissen.

Hét gezin bestaat niet, maar misschien is de eenvoudigste definitie die welke het gezin omschrijft als *'de basale cel van de sociale organisatie'*. Het is de eerste groep mensen waartoe een individu behoort. In deze definitie is het begrip *behoren* essentieel, omdat dit duidt op het bestaan van een sterke band van bloedverwantschap of genegenheid die mensen met elkaar verbindt. Deze analyse staat aan de basis van dit boek, waar het gezin als sociale eenheid steeds functioneerde in een veelheid van samenlevingen en maatschappijvormen. Vanaf het ontstaan van de eerste vaste nederzettingen in de Neolithische tijdperk tot de dag van vandaag. Met een blik naar de toekomst van een groepsvorm in welke vorm dan ook.

3 Het Griekse gezin

De Griekse sociale patriarchale hiërarchie

De Griekse sociale hiërarchie was complex en variërend per Stadstaat. Haar algemene benamingen zijn: *Eupatridai*, *Politai*, *Metoikoi* en *Douloi* (Aristocraten, vrije burgers, vrije niet-burgers en slaven). Hoog in de sociale Atheense hiërarchie stonden de *aristokratai*, de aristocraten; ze bezaten meestal land en waren doorgaans rijk. Letterlijke betekent het begrip aristokratai: de besten die regeren'. De erfelijke adel van Athene, de *eupatridai*, hadden het voorrecht zich volledig vrij te kunnen maken voor een politieke invloedrijke carrière. Zij controleerden de belangrijkste politieke- en religieuze functies en leverden uit hun midden de magistratuur; zoals de *archontes* (bestuurders). In Athene stemden volwaardige mannelijke burger, de *politai*, zelf over wetten en beslissingen. Het systeem had als basis de *Ekklesia*, de volksvergadering van letterlijk 'geroepen burgers'. In eerste instantie werd die gevormd door een aantal burgers die geschillen tussen de aristocratie en het volk dienden te beslechten, maar werd later de 'vergadering van het gehele volk' toen in de 6e eeuw v. Chr. de democratie in Athene werd ingevoerd. Daarmee werd zij binnen de polis het belangrijkste wetgevende orgaan. Grappig is dat de uitgang *ia* in *ekklèsia*, het tot een vrouwelijk woord maakt, maar dat de bedoelde vergadering wettelijk geheel uit mannen was samengesteld; alleen volwassen mannen met een Atheens burgerschap mochten stemmen. Vrouwen, slaven en buitenlanders waren politiek buitengesloten. De gekozen Atheense burgers kwamen gemiddeld elke tien dagen op de heuvel *Phnyx* bijeen om te stemmen over de voorliggende wetsvoorstellen. De *Boulè* of 'Raad van 500' was het centrale wetgevende orgaan in het oude Athene. De raad regelde de dagelijkse zaken, bereidde wetten voor en stelde de agenda op voor de volksvergadering. Hij voerde verder de wetten uit, beheerde de financiën en zag toe op openbare werken en magistratuur; oorspronkelijk telde de Raad 400 leden. Maar...: ongewenste staatslieden werden verbannen als hun naam op een potscherf (*ostrakon*) werd gekrast. Athene kende zoals gezegd vanaf het begin van de stadsstaat een monarchie, daarna heerste een aristocratie en later zelfs een tirannie. Tirannie in het oude Athene kwam voor in de vorm van alleenheerschappij, ontstaan uit sociale onrust. *Peisistratos*, een bekend Atheens leider, greep samen

met zijn zonen Hipparchus, Hippias, Iophon en Hegesistratus de macht en deden dat met steun van het volk, met het doel economische en culturele bloei te stimuleren.

In Sparta kende men een Raad van Ouderen (*Gerousia*), die in de tijd van de koningen de regerende vorst als raadgever terzijde stond. Dat gebeurde later tijdens de klassieke periode ook nog wel in sommige oligarchisch georganiseerde poleis, o.a. in Argos, Elis en Korinthe. Een oligarchie is een regeringsvorm waarbij de macht in handen is van een kleine bevoorrechte groep mensen. In het algemeen kwamen ze uit rijke families of een elitegroep, maar het konden eventueel ook andere personen zijn met speciale privileges of invloed. De *gerousia*, een machtige 28 leden tellende adviesraad, bestond uit mannen boven de 60 jaar. De leden van deze Raad werden *geronten* genoemd (*géron* betekent oude man). Het ons bekende woord gerontologie, de wetenschappelijke studie van het ouder worden, is hiervan afgeleid. De *gerousia* van Sparta bestond naast de 28 mannen ook uit beide koningen. De *geronten* werden door de Spartaanse burgers voor het leven gekozen. Zij stonden zowel de Koningen als de *Eforen* daadwerkelijk bij in het Staatsbestuur, mochten wetsvoorstellen indienen en spraken recht in vereniging met de Koningen en Eforen (*Opzieners*). Eforen waren de vijf hoogste ambtenaren en toezichthouders, belast met het naleven der wetten en de zorg voor veiligheid. Ze hadden grote invloed en waren aan niemand verantwoording verschuldigd. Ze controleerden zelfs of de koningen zich aan de wet hielden en konden hen zelfs arresteren of berechten. Wel werd hun invloed in de praktijk beperkt door het feit dat de *gerousia* niet het recht had om de *apella*, de volksvergadering van gekozen Spartaanse burgers, bijeen te roepen. In principe kon elke Spartaanse burger die tijdens zijn jeugd een militaire opleiding had gevolgd tot deze raad verkozen worden vanaf de leeftijd van 60 jaar. In de praktijk werden kandidaten echter bij voorkeur geselecteerd uit de vooraanstaande aristocratische families en het is niet verwonderlijk dat het merendeel van de leden behoorde tot de koningshuizen. Bekend is dat de Atheense filosoof Aristoteles ernstige bedenkingen had over de verkiezing van de regering, die met zijn twee koningen een constitutionele *diarchie* was. Dit concept vond zijn oorsprong in oude stamverbanden, waar de wijsheid en ervaring van ouderen werden gerespecteerd voor het nemen van beslissingen.

De Spartaanse *Homoioi* (gelijken) bestond uit een sociale laag van vrije burgers, dat wil zeggen stemgerechtigde mannen geboren uit andere vrije burgers die volledige burgerrechten bezaten. Ze moesten geboren zijn uit twee Spartaanse ouders, een Spartaanse opvoeding hebben gekregen, en in het bezit van een stuk grond. Die grond mocht niet worden verdeeld of verkocht. Onder Atheense *Metoikoi* (Metoiken of Metics) verstaan we boeren en arbeiders: niet-burgers die in de poleis woonden en in de landbouw werkten of een (ambulant) ambacht uitoefenden. Ze waren niet persé arm, maar vaak wel afhankelijk van hun aristocratische landbezitter voor de koop of huur van hun benodigde land of werkplaats die ze kochten of huurden. In ieder geval hadden ze een Atheense beschermheer nodig (*Prostatès*). Hun politieke invloed was beperkt, zij waren vrij maar geen burgers, hadden meer rechten dan slaven, maar minder rechten dan Atheense burgers. De *Perioikoi* (omwonenden) waren inwoners van de poleis Sparta en Messeni, die niet in de stad maar in de bergen of directe omgeving woonden. Beide groepen hadden geen politieke rechten. De slaven (*Douloi en Doulai*), mannen en vrouwen, bezaten met stip de numerieke meerderheid. Hun aantal was aanmerkelijk groter dan de bovenlagen. Ze waren geheel zonder rechten en daarbij het volstreekte bezit van anderen; als een verhandelbaar economisch goed. In de Spartaanse samenleving werden ze *Eilotes* (Heiloten) genoemd. Doorgaans waren ze werkzaam als arbeider in de landbouw en de mijnbouw, maar velen ook in huishoudens van gegoeide burgers of in openbare functies. In Griekse en Romeinse samenlevingen konden hoogopgeleiden inwoners al tot slaaf gemaakt worden vanwege het simpele feit dat ze op een gegeven moment hun schulden niet meer konden betalen, of zich verkochten om uit armoede te blijven. Om over volledige burgerrechten te beschikken moesten de mannelijke oude Grieken dus uit volbloed ouders van de stadsstaat zijn geboren, waarmee ze het recht tot deelname aan de Volksvergadering verwierven. Voor jongens gold dat ze de verantwoordelijkheid hadden zich beschikbaar te stellen voor militaire dienst. De weg daartoe begon al in een zeer vroeg stadium.

Atheense en Spartaanse vrouwen (*Gynaikes*) hadden een lage sociale status, geen stemrecht en een beperkte invloed op de politiek. Hun rol was voornamelijk beperkt tot huishouden en gezinsleven. Stonden ze niet onder het gezag van hun *Patèr* (vader) dan hadden ze in ieder geval

een *Kyrios* (voogd of Heer van het huishouden) nodig. De sociale hiërarchie in een Griekse familie was sterk patriarchaal, met de vader als dominant leidend figuur, gevolgd door de moeder, kinderen (met een voorkeur voor zonen) en slaven op de onderste trede van de hiërarchie. Deze structuren waren niet alleen van invloed op het gezinsleven, maar weerspiegelden ook bredere sociale normen en waarden in een oude Griekse samenleving. De Spartaanse *Perioikoi* bestaande uit boeren en ambachtslieden, stamden af van de volkeren die de Spartanen als eersten hadden veroverd (*Doriërs*). Ze betaalden belasting en mochten in het leger dienen, maar hadden verder geen politieke rechten. Geheel onderaan stonden de *Heiloten* (Heloten): een slavenklasse die afstamde van de volkeren die zich destijds hadden verzet tegen hun onderwerping door Sparta.

Het leven in een Griekse stadstaat

Nu we de sociale blauwdruk van de twee belangrijkste stadstaten kennen, kunnen we ons verdiepen in het dagelijkse leven van de bevolking. Hoewel ook het familieleven in een Griekse stadstaat per specifieke stadstaat varieerde, bestonden er toch wel gemeenschappelijke kenmerken. Een Griekse stadstaat bestond allereerst uit een *acropolis*, het stedelijk centrum dat in verbinding stond met het omliggende platteland. De acropolis was het religieuze en politieke centrum, terwijl het omliggende gebied de landbouwgrond en (boeren)dorpen omvatte.

Het burgerschap in een Griekse stadstaat was meestal beperkt tot de in de stad geboren vrije mannen; vrouwen speelden daarin vrijwel geen rol. Burgerschap is in wezen een juridische band van het individu met de Staat, waaraan bepaalde rechten en plichten verbonden zijn. In onze huidige maatschappelijke context is dat een *sociaal contract*, een denkbeeldige overeenkomst tussen ons als burgers en onze overheid; die we niet zelf afsluiten. Daarbij staan wij een deel van onze vrijheid en macht af in ruil voor bescherming en orde. Het idee daarvan hebben we te danken aan de politieke filosofen Hobbes, Locke, Rousseau en Kant. Het is een fundamenteel idee in de politieke filosofie, dat beschrijft hoe een samenleving georganiseerd zou moeten zijn. Burgerschap is een abstract en veelomvattend begrip en wezenlijk voor de cohesie van een samenleving. De scholing daartoe vond in de Griekse oudheid in de regel al vrijwel automatisch vanaf jonge leeftijd plaats binnen het gezin